

УКРАЇНСЬКА СТРАТЕГЕМА: СХІД—ЗАХІД—ДУАЛІЗМ

Галина Корбич. *Захід, Польща, Росія в літературно-критичному дискурсі раннього українського модернізму: Вибрані аспекти рецепції.* — Познань, 2010. — 334 с.

Це тільки на перший погляд може скластися враження, що Галина Корбич у монографії «Захід, Польща, Росія в літературно-критичному дискурсі раннього українського модернізму: Вибрані аспекти рецепції» викладає концептуально завершені, вивірені, в остаточному варіанті сформульовані положення, умовиводи. Насправді ж, вона у внутрішньому пошукові найбільш точних, містких, об'ємних інтелектуальних рішень, котрі б найадекватніше виражали сутність проблемогенезу, на якому сфокусовано дослідження. Навіть композиційною основою книги виступають не стільки три докладно структуровані розділи, скільки спосіб думання, який я характеризував би як «мислення альтернативними курсами», коли основоположну проблематику, що охоплює і суто естетичні, й екстраестетичні виміри, розглядають під різноспрямованими кутами зору.

Дослідження Галини Корбич виокремлює «критичний сектор» літпроцесу межі ХІХ—ХХ ст. і зосереджує увагу на практиках М. Сріблянського (Микити Шаповала), Миколи Євшана, Андрія Товкачевського, Андрія Ніковського, Михайла Грушевського, Василя Щурата, Миколи Вороного, Остапа Луцького, а також Івана Франка, Лесі Українки, Гната Хоткевича та ін. Аналіз

їхніх художньо-ціннісних, світоглядних інтенцій подано в контексті, а точніше, у мегатексті і мегаконтексті доби з різновекторною, ментально строкатою сукупністю цінностей.

Автор оприявлює тонкощі «вчування», «вживання», «вростання» в домен літературно-критичного мислення, складні і не завжди доступні нюанси естетичного «я-переживання» критичного тексту, влучні оцінки особливостей психології критика чи митця, який займається літературною критикою або залишив спадщину, котра дає змогу говорити про його літературно-критичну аксіологію. Схильний уважати, що саме обсервація конкретних аналітичних практик — уважна, толерантна, співвіднесена, текстуально обґрунтована, з умотивованими емоційними регістрами, настановою на об'єктивістське начало — належить до найпродуктивніших аспектів студії.

Упродовж усього монографічного тексту Галина Корбич інсталює макротезу про критику як інтелектуальну лабораторію, в якій «прокручуються» версії, концептогеми, сценарії, що стосуються найрізноманітніших лакун внутрішнього і соціумного буття. Фактично у праці досліджено, хоча це й не вербалізовано у прямий спосіб, аспект «критика і критики в загальній структурі

літератури», що проходить крізь усі розділи, об'єднуючи їх. Цілком логічно, що суб-аспектом виступають спостереження над статусом літературної критики в національній літературі помежів'я XIX–XX століть.

Пані Корбич концептуально підкреслює динаміку впливів критичної культури на розвій образно-художнього ноесису. На самому початку першого розділу («Літературна критика — складова культури нового часу») вона доволі стримано, ба навіть скромно говорить про загальне звучання літературно-критичної діяльності, відзначаючи лише, що «критика підтверджує свою причетність до історико-літературного процесу» (с. 17). Проте вже невдовзі автор, як науковець з реальноцентричним мисленням, виявляє тяжіння до нових наголосів і динамічних змін у власних оцінках, висловлюючи думку про відчутнішу ваготу критики й акцентуючи, що «на початку XX століття, не втрачаючи своїх полемічних властивостей, літературна критика стає складнішою: аналізує біжучі справи літератури і вдається до синтетичного осмислення її стану» (с. 17).

Ось це річище — зростання впливу, значущості літературно-критичної сфери — буде надалі розвиватись і поглиблюватись. Середина першого розділу позначена таким збільшенням зорово-мисленнєвої оптики: «У цей час розширюються соціокультурні ролі критики: вона стає чинником не лише літературного процесу, але і всього суспільного життя» (с. 47), а «Підсумки» недвозначно інсталюють думку про лідерні функції та роль літературної критики в період раннього українського модернізму: «На той час це була найбільш діяльна і динамічна галузь українського суспільно-культурного життя. Вона не лише віддзеркалювала перехідний характер літератури кін. XIX і поч. XX ст., а й сама започатковувала зміни в літературі настільки, що вони йшли паралельно або й услід за критикою» (с. 299).

Динамічні процеси в естетичній і світоглядній свідомості української критики проаналізовано в монографії на матеріалі помежів'я XIX–XX ст. Галина Корбич декларує, що в центрі її уваги перебуває проблема рецепції тодішніми українськими інтелектуалами проблеми «Захід–Польща–Росія», екстрапольована на національний художній та соціодуховний ґрунт. Зведення в одному ряду таких геоментальних величин не надто переконливе, позаяк остання з нього відверто випадає. Слушно підкреслюючи, що «Україна перебуває між двома відмінними моделями, сформованими за різними соціо- та культурними кодами», що «факт розташування України поруч із сусідами, сильними в іншому — політичному, суспільному, історико-культурному плані, — є так само важливим для розвитку українського письменства», вона при цьому визначає Польщу «як останній сегмент західного світу, водночас і його форпост» (с. 98). Отже, автор фактично визнає, що йдеться про рецепцію двох геокультурних і аксіологічних величин, трактування Заходу–Сходу (Заходу–Росії) крізь призму українського погляду попередньої межі століть. Польський літературний матеріал, репрезентований у монографічній студії, безперечно цікавий, проте зумовлений передусім екстралітературними чинниками (автор мешкає в Познані, викладає в Університеті ім. Адама Міцкевича), які, без сумніву, завжди мають право на існування і спроможні по своєму виразнювати дослідження.

Проблемне осердя монографії — вивчення української дилеми «Схід чи Захід», трактованої в контексті літературно-критичних шукань межі XIX–XX ст. Специфіка мислення Галини Корбич у тому, що в річищі одного питання, однієї проблеми вона може оприявлювати спостереження, викладки різноспрямованого, а то і протилежного семантичного звучання. І це вва-

жаю виключно достоїнством, оскільки в такий спосіб виражено складність проблеми.

Торкаючись питання геоментального вектора України, пані Корбич вербалізує думку про її «європейськість», «приналежність до західної цивілізації» (с. 85). Водночас, посилаючись на праці українських істориків 2001, 2002, 2006 рр, вона визнає, що «Україна займає проміжне становище: її культурний простір, національна ідентичність століттями формувалися на геополітичній вісі між двома відмінними історико-культурними та цивілізаційними світами — Сходом і Заходом», де «під поняттям Схід часто мається на увазі не лише Орієнт, а й Росія» (с. 85). Урешті науковець гранично вербалізує власну альтернативну думку, говорячи про «пограничний статус України та її літератури» (с. 99). Тим самим дослідниця проводить тезу, яку конструктивніше враховувати, ніж відкидати чи не помічати, про Україну як про трансформаційну, буферну зону, що цілком уможливорює стратегічні висновки щодо буферної природи української культури, а можливо, і ментальності.

У викладках теоретичного, узагальнювального гатунку автор утверджує думку щодо «проєвропейської» налаштованості українських критиків помежів'я XIX–XX ст., розробляє версію транспонування європейського художнього ареалу на оазі української літератури як визначальної інтелектуально-естетичної тенденції. Разом з тим вона акцентує доволі критичне сприйняття інтелектуальними колами європейських соціодуховних процесів, констатуючи «неоднозначне ставлення українців до Європи», на що «впливали і спостереження за станом тодішніх суспільств (західних — Я.Г.) як суперечливим і загостреним», на розвитку якого (стану) позначалися «зростання «влади грошей», відчуження людей, дегуманізація суспільства» (с. 92). Підсумком такого альтернативного

мислення стає висновок, що «позиція українських критиків у західно-російському цивілізаційному спорі була радше нейтральною» (с. 93), яким дослідниця ставить під сумнів ідею «європейськості» поглядів тогочасних українських інтелектуалів, котру сама обґрунтувала.

У монографічному наративі багатогранно викристалізовується макротеза про європейську мислеспрямованість України й української культури, зокрема літературно-художньої, на поч. XX ст. Вона особливо виразно звучить у третьому розділі «Модус Європи як фактор становлення українського модернізму», камертоном якого слугує посил про українську «інтегрованість у культурний світ Європи», що «стає інтелектуальною стимуляцією для літератури, яка в процесі європейської модернізації не тільки не втратить своєї самобутності, а й почне позбуватися вікової ізольованості й спричинених нею острахів» (с. 184, 185). Проте паралельно Галина Корбич веде мову і про «російську специфіку розвитку літератури», що вплинула не тільки на таких «діячів-будителів», як Франко і Грушевський, але й на «українських критиків молодшого покоління», які також оприявнювали «певні орієнтації на російський реалізм» (с. 148). У студії докладно проаналізовано праці, рефлексії українських критиків різного соціоестетичного спрямування, що стосуються творчості М. Гоголя, Л. Толстого, Ф. Достоєвського, І. Тургенєва, А. Чехова, В. Гаршина, В. Короленка, Д. Мережковського, В. Розанова, перших оповідань Максима Горького, яким відведено чимало місця в другому розділі «Орієнтаційні й векторні проявлення».

Причому автор наголошує як на «антизахідних» художньо-ціннісних уподобаннях представників літературно-критичної сфери, так і виявах «проорієнтальних» симпатій та інтересів. Виділяючи атрибутивні особливості критичного світогляду Михайла

Грушевського, Галина Корбич підкреслює: «Інспірації модерною Європою не здавалися йому переконливими аргументами чи зразками. Модерністський Захід як культурну орієнтацію навіть міг сприймати як остаточне розходження з українською літературною ідентичністю» (с. 158). А потрактовуючи специфіку розуміння в Миколи Євшана проблеми вільної особистості, популярної серед західних мислителів, справедливо зауважує: «Проте Євшан більше переймається психологічним боком проблеми. Він розуміє свободу індивіда в душі російських авторів (Мережковського, Розанова, Соловйова)...» (с. 168). Визначаючи загальні естетичні координати цього одного з лідерів «хатян» — «тодішніх найвиразніших модерністів» (с. 260), пані Корбич підкреслює: «Імена російських письменників-реалістів стоять у Євшана на одному рівні з іменами західноєвропейських авторів» (с. 171).

«Мислення альтернативними курсами», репрезентоване в монографії, де на складному, цікавому, внутрішньо суперечливому матеріалі проаналізовано естетичну й онтологічну дилему «Україна: між Заходом і Сходом», ретранслює контури й ознаки іншої концепції (аніж тієї, що «просуває» і дещо прямолінійно сповідує автор) — свідомісно-естетичного дуалізму вітчизняних критиків, національної художньої свідомості кін. XIX — поч. XX ст., іманентного дуалізму як основи українського буття впродовж тривалого часу, що присутньо вплинула як на аксіологію літератури, так і на вектори екстрахудожнього порядку.

З-поміж аргументів на користь європейських ментально-свідомісних цінностей, пріоритетів української модерної критики Галина Корбич вичленовує загальне тяжіння до «переоцінення цінностей», а на цій підставі — до «ревізійності щодо історії свого народу» (с. 279). В одному зі складників третього розділу «Ревізія минулого» вона розглядає критичні інтенції лідерів «Укра-

їнської хати» (передусім М. Сріблянського) в розгляді національної історії, культури, ментальності, підсумовуючи ці експресивні настрої прикметною тезою, що основні рушії історичних невдач йому бачилися «в ментальності українців — у слабодухості, угодовстві, надмірній лояльності, а також у відсутності власно-державницьких прагнень та неспроможності зробити конструктивний крок самовідмежування від всеросійської суспільної, культурної і літературної системи» (с. 283, 284). Вияви «переоцінення цінностей», властиві критикам доби раннього модернізму, Галина Корбич обґрунтовує виключно впливом «провідних інтелектуальних ідей Заходу» (с. 278), репрезентованих концепціями Ф. Ніцше, А. Бергсона, В. Дільтея. Причини того, що «хатяни» — ці «молоді адепти модернізму» (с. 286), концептуально здійснювали «ревізію минулого», не в одній, а в низці криво пов'язаних сфер.

На початку XX століття різко пожвавилася загальна соціодуховна кон'юнктура, збільшилися сегменти суспільних і приватних свобод, активізувались національні рухи. Це вилилося, зокрема, у суттєве посилення скептичних і гострокритичних настроїв, що стало властивим і для українського мислячого соціуму. Проте основним чинником інтелектуальних «ревізій» була сама українська дійсність із численними втраченими можливостями, незрозумілою будучиною. І саме ця маловтішна дійсність задовго до поширення на вітчизняних теренах західноєвропейських художньо-філософських гасел і доктрин спонукала інтелектуалів до кардинального, демонстративного «переоцінення цінностей». Інакше кажучи, надкритичний стиль мислення щодо національної минувшини, історії цілком органічний для українського менталітету, якому притаманні емоційно-розумова експансивність, радикальність, що межують або переходять у нігілістичне заперечення.

Щоб підтвердити якщо не беззаперечність, то хоча б вірогідність безпосереднього зв'язку між тяжінням до таких «ревізій» та особливостями національної історії, отже, й ментальності, наведу фрагмент з «Воспоминаний» Дмитра Овсянико-Куликовського. До речі, Галина Корбич згадує його в монографії як «популярного в Росії на рубежі століть» ученого-мислителя (с. 97). У розділі «Памяти почивших», що структурно завершує його мемуари і рефлексії над прожитим, письменник змалював образ Олександра Потебні, послідовником якого він себе вважав і в спілкуванні з яким провів чимало часу. Подаючи його присутні риси, Дмитро Овсянико-Куликовський наголошував на тому, що він сприймав «Україну, как родину», «владел украинским языком в совершенстве», «знал и любил Малороссию, и характерные черты украинской национальной психики были выражены в нем определенно и ярко» (Цит. за: Овсянико-Куликовский Д.Н. Литературно-критические работы. В 2-х т. Т. 2. — М., 1989. — С. 477).

Звернувшись до аспекту «українські реалії в інтерпретації Потебні», літературознавець-мемуарист формулює домінуючу думку, що її надалі розвиватиме, ба навіть ілюструватиме: «По-видимому, он все более разочаровывался в *национальной дееспособности* (курсив Овсянико-Куликовського — Я.Г.) своих земляков и все успехи украинской культуры и литературы, какие были налицо, считал недостаточными» (с. 479). І виокремлює достеменно «переоцінювальну шкалу» у ставленні Потебні до національних свідомості й поведінкових властивостей, виводячи на перший план не просто критичний — нищівний пафос його суджень і умовиводів.

Задля збереження влучності висловів і думки Дмитра Овсянико-Куликовського подаю текст мовою оригіналу і в повному обсязі: «Припоминаю один разговор, оставив-

ший во мне сильное впечатление, граничащее с изумлением. Речь зашла о возможных перспективах развития украинской национальности — языка, литературы, культуры. Александр Афанасьевич с некоторою резкостью заметил, что украинское образованное общество упустило благоприятный момент и что теперь, быть может, уже поздно: национальность пошла на убыль, захирела. «Момент», который он имел в виду, это была, насколько я понял, эпоха с конца XVIII века до половины XIX, когда поместное дворянство и городское общество на Украине не утрачивали знания и живого чутья малорусской речи, а правительство еще не пришло к дикой затее запрета литературы и самого языка: можно было невозбранно писать и печатать по-украински, — можно было создать и национальную школу. Если бы тогда малорусское общество проявило хоть небольшую долю той национальной инициативы и энергии, какую обнаружили, например, чехи и сербы, то украинская национальность к 80-м годам (ідеться про XIX століття — Я.Г.) упрочилась бы настолько, что никакие запреты уже не могли бы остановить ее дальнейшего развития. Но украинское общество оказалось не на высоте национальной задачи, — и вот теперь дело дошло до того, что само дальнейшее существование украинской национальности ставится под знаком вопроса... Так понял я мысль Александра Афанасьевича и — пробовал возражать... В ответ на все эти аргументы услышал я следующую реплику, произнесенную тоном, в котором слышались и ноты национальной скорби, и горечь сарказма: «Шевченко! Жизненность нации! *Этнографический материал, а не нация*» (курсив Овсянико-Куликовського — Я.Г.)» (с. 479, 480).

Гострота думки Олександра Потебні, а також інших українських інтелектуалів різних часів і генерацій (зокрема концептологів «Української хати»), дає підстави

вербалізувати існування сформованої автономної традиції критико-нігілістичного мислення, репрезентованого як фокусом «ревізії минулого», так і ширшим форматом «переоцінення цінностей»; критичної традиції, доволі жорстко зумовленої специфікою соціоментальної долі України.

Монографічна студія Галини Корбич «Захід, Польща, Росія в літературно-критичному дискурсі раннього українського модернізму: Вибрані аспекти рецепції» має два основних семантичних шари. Перший — не вельми прихована заангажованість і концептуальна «мейнстрімність» загальних тверджень-висновків, сутність яких — обґрунтування «проєвропейських» і «прозахідних» соціоестетичних інтенцій критиків періоду раннього українського модерну. Другий — неухильне навернення через реальний і неу-

переджений фактаж (докладна обсервація праць, художніх симпатій, ціннісних уподобань критиків) на умовиводи про фундаментальну, ба навіть глобальну естетико-мисленнєву суперечливість інтелектуалів межі ХІХ–ХХ століть.

Ці обидва смислові шари уможливають іншу аксіологію, інше потрактування цієї мистецької доби — як вираження дуалістичної природи української художньо-естетичної думки, різновекторних спрямувань, уподобань, орієнтацій; як ціннісне і свідомісне балансування, коливання, метання між Сходом і Заходом, коли одним із наслідків стає орієнтальна вестернізація, на практикуванні якої спеціалізуються українські інтелектуали. І не лише митці.

Ярослав ГОЛОБОРОДЬКО,
доктор філологічних наук